

ЖЕСТОКЕ БОРБЕ ИЗМЕЂУ СРПСКИХ И АУСТРИЈСКИХ ОБАВЕШТАЈАЦА УОЧИ ВЕЛИКОГ РАТА

Проф. др *Милан Мијалковски**

Познато је да сваком масовном оружаном конфликту најчешће претходи разноврсно и динамично прикривено сучељавање обавештајних компоненти страна у сукобу. Реч је о невидљивом, својеврсном првом ешелону сваке стране у сукобу, чија успешна ангажованост може да буде значајна, чак пресудна за почетак, ток и исход оружаног сукоба. Поменуте чињенице биле су евидентне у годинама пре свеопштег војног напада Аустроугарске монархије на Краљевину Србију 12. августа 1914. године. Наиме, аустроугарска обавештајна компонента проводила је класичну шпијунску агресију против Србије с циљем да спречи јачање њене независности, ослобођење подјармљених Срба и уједињење у јединствену државу. Шпијунска агресија безобзирно је спровођена уочи, за време и после Првог и Другог балканског рата (1912–13), тежишно на подстицању шовинизма код Арнаута и Бугара против Срба. Њен крајњи циљ био је уништење Србије као независне државе. То није остварено, поред осталог и због тога што је обавештајна компонента Краљевине Србије офанзивном одбраном отаџбине и српског народа ван Србије, углавном, побеђивала аустроугарске и бугарске обавештајце.

Из комплекса жестоких шпијунских битака између српских и аустријских обавештајаца уочи Великог рата, у раду су сажето размотрене само неке, односно само сегменти из појединих битака.

* Аутор ради на факултету за инжењерски менаџмент.

□ пстанак и развој обновљене Србије, односно њен међународни положај, од Првог српског устанка (1804–1813) до Великог рата Србије (1914–1918) карактерисале су опасности у смислу „чекића” и „наковња”. Кнежевина/Краљевина Србија их је успешно савла-

давала одговарајућом усклађеном унутрашњом и спољном политиком. Наиме, систематски је јачала своју оружану силу и одржавала високу одбрамбену способност од спољне агресије, као и могућност за ослобођење подјармљених саплеменика. Истовремено, њену спољну ослободитељско-ујединитељску политику карактерисала је солидна усклађеност дипломатских (јавних) и обавештајних (тајних) офанзивних одбрамбених активности.

Церска битка

Док је Србија уз велике напоре и жртве гурала „наковањ” на југ (ослобађала српске земље од турског окупатора), све агресивније претио јој је „чекић” са севера (Хабзбуршки хегемон). Поменути геополитички положај Србије лаконски је констатован у Програму јавног патриотског друштва Народна одбрана, формираног 1908. године: „Као што су некада са југа ишли Турци на нас, тако иде данас са севера Аустрија. Србија мора да прими борбу с моћним суседом, јер је то потреба њене слободе, самоодржања и општег напретка”¹.

Бечки „јастребови” предвођени највећим заговорником превентивне војне агресије против Краљевине Србије, аустријским престолонаследником Францом Фердинандом, у периоду од анексионе кризе

¹ Ћоровић Владимир, *Односи између Србије и Аустроугарске у 20. веку*, Државна штампарија Краљевине Југославије, Београд, 1936, стр. 541.

(1908–1909) до 1914. године, двадесетак пута су предлагали цару Франци Јозефу да нападне Србију. Убиством Франца Фердинанда, 28. јуна 1914. године у Сарајеву, добили су згодан повод за предузимање дуго прижељкивање агресије. Стога, пошто су најпре обезбедили безусловну подршку Немачке и савладали оклевање Мађара, упутили су Србији, 23. јула те године, неприхватљив ултиматум, а 28. јула су јој објавили рат. Потом, начелник аустро-угарског Генералштаба Конрад фон Хецендорф наредио је генералу Поћореку да „продефилује са својом војском кроз Србију и освети се за убиство у Сарајеву”.

Поћорек је имао под својом командом седам армијских корпуса (5. и 6. армија) на реци Дрини, са 250. 000 војника и 1.200 топова, а 2. армија била је у Срему и Банату. Противно предвиђању српске Врховне команде о нападу главних снага са севера, агресорске главне снаге напале су Србију са запада – преко Дрине, преко неповољног брдовитог терена, који није одговарао његовом динамичном наступању и концентричној одлучној бици (Напад преко Саве и Дунава у правцу Моравске долине био је погоднији, којим су увек у прошлости ишле велике армије).

Аустроугарска тзв. „Балканска војска” под командом генерала Поћорека, напала је Србију 12. августа 1914. године, неосновано самоуверена да ће после брзе победе и окупације Србије бити слободна за ангажовање на другим фронтима. Међутим, та војска је у Церској битки, од 16. до 19. августа, потпуно потучена и до 24. августа протерана из Србије. Та војска је доживела исту судбину у западној Србији још два пута до краја 1914. године – у битки на Дрини и Колубари.

Квалитетно одлучивање српске Врховне команде, с једне, и неустрашивост српских војника у одбрани Отаџбине од агресора, са друге стране, пресудно су утицали на постизање тријумфалне победе на Церу. Респектабилно ратно искуство српске војске такође је допринело тој победи. Међутим, мало је познато и ретко повезивана та победа, са претходно добијеном шпијунском победом Краљевине Србије против Аустроугарске у Босни и Херцеговини, која је пресудно утицала на одлуку Беча да изабере неповољнији стратегијски правац за напад на Србију.

Реч је о опсежној шпијунској операцији обавештајне компоненте Краљевине Србије у периоду од 10. октобра 1908. до 1914. године у подршци ослободилачких напора Срба западно од Дрине, која је резултовала њиховом самоорганизовању за устанак против аустро-

угарског окупатора. Та специјална операција почела је анексијом Босне и Херцеговине (1908), која је проузроковала у Србији стварање Народне одбране, масовне патриотске организације, која је подстицала Србе да се одупру том разбојничком чину Беча. За само двадесетак дана њени одбори су формиран по целој Србији, оснажујући борбено расположење грађана, које се, поред осталог, огледало у регрутовању преко 5.000 добровољаца из Србије и иностранства, спремних да пређу у Босну и Херцеговину и боре се против окупатора.

Окосницу програма Народне одбране чинила је идеја да се сви Срби уједине путем офанзивне националне политике, укључујући и употребу силе. Језгро Народне одбране чинили су прекаљени четници у борбама за заштиту Срба у Старој Србији и Македонији који су се разместили дуж десне обале Дрине у готовости да пређу на њену леву обалу. Истовремено, добровољци су се окупили у Ђуприји, где их је престижни обавештајцац и четнички војвода Војислав Танкосић обучавао четничком (специјалном) ратовању.

Анексиона криза је окончана 31. марта 1909. године, тако што је Влада Србије, да би отклонила војну агресију Аустроугарске на Србију, одлучила да призна анексију Босне и Херцеговине. Тиме је јавни револуционарни рад Народне одбране морао бити обустављен, а њен програм модификован у смислу искључиве примене тзв. „меке моћи“ против непријатеља српства. Следствено томе, Народна одбрана задржала је основни циљ – ослобођење и уједињење свих Срба. У том смислу дефинисала је бројне задатке, поред осталих и обавештајни задатак „национални послови ван граница наше Отаџбине које имају карактер тајности“. Његово остваривање претпостављало је константну солидну обавештеност о друштвено-политичким приликама у окупираним српским земљама, посебно о окупаторовој војној моћи и њеном могућом испољавању против Србије. Реализација овог задатка укључивала је и офанзивно (устанничко) ангажовање против окупатора у изнуђеној ситуацији, а чланови Народне одбране извршавали су га тајно, у координацији са Обавештајном службом Главног генералштаба Војске Србије.

Систематски појачаван страховладајући терор хабзбуршког окупатора у Босни и Херцеговини проузроковао је још снажнији отпор становништва. Језгро отпора чинили су Младобосанци, чији програм је предвиђао „револуционарно уништење Аустро-Угарске Монархије и уједињење јужних Словена“. Многи становници Босне и Херцеговине били су чланови Народне одбране и остали верни њеним циље-

Војвода Војислав Танкосић

вима и после окончања анексионе кризе. Део њих постали су тајни повереници Народне одбране и прикупљали обавештајне податке о аустроугарској војсци, а многи од њих били су и повереници (агенти) војнообавештајне службе Србије. Њиховим шпијунским радом руководили су надзорни (обавештајни) гранични официри који су се налазили у Шапцу, Лозници и Ужицу. Након формирања тајног удружења Уједињење или Смрт, познатијег као Црна Рука (у мају 1911), многи надзорни официри били су чланови тог удружења. Они су, у складу са циљевима и програ-

мом свог удружења, давали повереницима, осим класичних обавештајних задатака и револуционарне (герилске, устаничке) задатке. На тај начин, обавештајна компонента Краљевине Србије је званично (преко повереника војне обавештајне службе) и незванично (преко повереника Народне одбране и надзорних граничних официра – црнорукаца) управљала националним покретом Срба у Аустроугарској. Наведену обавештајну одбрамбено-офанзивну ангажованост Краљевине Србије, која је утицала на Аустроугарску да се одлучи за неповољнији стратегијски правац за извршење агресије против Србије 1914. године, потврђују бројне релевантне чињенице, а помињемо само неке. За њихово ваљано разумевање неопходно је презентovati основне чињенице о аустроугарској и српској обавештајној компоненти.

Аустроугарска војна обавештајна компонента

Након више реорганизација од формирања (1850), Царски и краљевски биро за евиденцију (EVIDENZ-BURO)², као руководећи орган војнообавештајне службе Аустроугарске, 1911. године, њену централу чинило је десет одсека: општи обавештајни, руски, немачки, италијански, енглески, француски, балкански (подвукао аутор), фортификацијски, артиљеријски и манипулативни. Сваки одсек руководио је оба-

² Војна енциклопедија, друго издање, том 2, Издање Редакције Војне енциклопедије, Београд, 1971, стр. 724.

вештајним центрима у зони своје обавештајне одговорности и интересовања.

Балкански одсек Евиденц-бироа на терену извршавао је обавештајно-субверзивне задатке преко обавештајних центара, размештених у Темишвару (успостављен 1889), Котору (успостављен 1898), Грацу (успостављен 1903) и Загребу и Задру (успостављени у периоду од 1903. до 1908), преко Генералне граничарске дирекције, војних дипломатских представника и самосталних оперативаца, који су, под легендом обављања одређене врсте легалне делатности (трговинске, медијске...), извршавали класичне шпијунске задатке. Славонско-сремска генерална команда са седиштем у Петроварадину непосредно, и преко Војне команде у Земуну, представљала је најзначајнији центар бечке шпијунаже против Србије³.

Евиденц-биро извршавао је обавештајне и контраобавештајне задатке. Заправо, прикупљао је и обрађивао обавештајне податке о другим државама које је предочавао државном врху и тако доприносио његовом адекватном одлучивању и истовремено штитио Аустроугарску, тежишно њену војну силу од иностране шпијунаже. У том смислу, Балкански одсек Евиденц-бироа агресивно је прикупљао обавештајне податке о војној и укупној моћи Србије и Црне Горе и предузимао мере „против покрета за национално ослобођење и уједињење Јужних Словена, посебно против ангажованости Србије и Црне Горе у том смислу“⁴.

Евиденц-биро је улагао огромне напоре ради откривања виталних тајни Србије и нарочито у сазнавању моћи и способности српске војске. Расположена сазнања је користио за унапређење сопствене шпијунске делатности и извођење субверзивних делатности против Словена у Хабзбуршкој Монархији и Срба под турском окупацијом (у Старој Србији и Македонији). Уствари, настојао је да омета, сузбија и уништи ослободитељско-уједињитељску идеју Србије и Срба ван Србије и сваки облик њиховог ангажовања ради њеног остваривања. Чињенице у вези с наведеним указују на то да је Аустроугарска спроводила безобзирну шпијунску агресију против српства, која је достигла врхунац за време Првог балканског рата и затим систематски појачавана до почетка Првог светског рата, од када је представљала важну врсту делатности војне агресије против Краљевине Србије.

³ Цмелић Милан, *Аустријска обавештајна служба према Србији за време Првог устанка*, књига 2, Државни секретаријат за послове Народне одбране, Београд, 1959, стр. 79.

⁴ Ковач Светко и Поповић Григоров Ирена, *Војна служба безбедности у Србији*, Медија центар „Одбрана“, Београд, 2013, стр. 28.

Војна обавештајна компонента Краљевине Србије

Од ослободилачких ратова Србије против турског окупатора 1876–1878. године, када је војна обавештајна компонента конституисана као Извештајни одсек Команде активне војске⁵ до 1912. године, када је преименован у Обавештајно одељење Врховне команде српске војске, унапређивани су њени организацијски, кадровски, оспособљавајући, оперативни и други елементи⁶.

На почетку балканских ратова (1912–1913) Обавештајно одељење је обједињавало обавештајну и контраобавештајну функцију, а оперативне задатке је извршавало преко извршних органа: војних изасланстава, обавештајних официра у командама дивизија и армија и обавештајних центара на терену. Основни извор података извршних органа били су повереници, а најзначајнији је био агентурни метод рада.

Све врсте извршних органа успешно су извршавале наменске задатке. Међутим, обавештајни центри (гранични рејони): врањски, рашки, јаворски, шабачки, лознички и ужички, формиран одлуком Главног ђенералштаба српске војске средином 1911. године,⁷ били су главни носиоци обавештајно-офанзивне одбрамбене ангажованости Краљевине Србије. Они су, условно, имали два задатка: да прибављају обавештајне информације о војној моћи и ратним плановима суседних земаља и (тајно) усмеравају самоорганизовање Срба за одбрану од окупатора и специјалним дејствима садејствују оперативним саставима војске Краљевине Србије у случају избијања оружаног сукоба између Србије и Турске или Аустроугарске и Србије.

Гранични рејони (обавештајни центри) према Босни били су размештени у Шапцу (надзорни официр: мајор Димитрије Павловић), Лозници (надзорни официр: мајор Коста Тодоровић) и Ужицу (надзорни официр: мајор Чеда Поповић). Надзорни (гранични) официри су, у складу са овлашћењима, „да организују обавештајне мреже на терену и одржавају везе и снабдевање локалних герилских одреда”⁸, ради чијег извршавања су добијали упутства од Обавештајног одсека Главног ђенералштаба српске војске, деловали веома успе-

⁵ Богдановић Бранко, *Обавештајно-извиђачка служба у српско-турским ратовима 1876–1878. године*, у: Зборник Историјског музеја Србије, бр. 29-30/1995–1996, стр. 96.

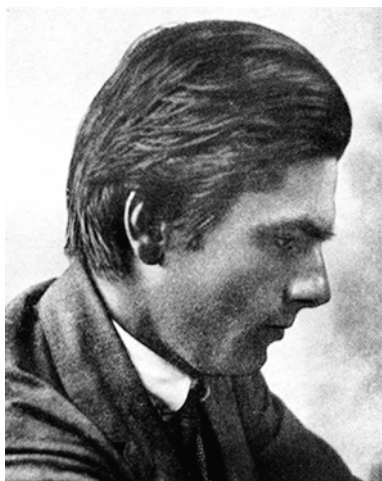
⁶ *Војнообавештајна служба у Србији*, Медија центар „Одбрана”, Београд, 2012, стр. 8-30.

⁷ Архив Војноисторијског института Војске Србије, Пописник 14, Кутија 17, Док. 13/1.

⁸ Исто, док. 13/1.

шно на територији Аустроугарске, посебно на простору Босне и Херцеговине. Несумњиво, њихов највећи успех представљало је то што су принудили хабзбуршку војну елиту да својом војном армадом из неповољнијег правца (Босне) нападне Краљевину Србију 1914. године. Стога, немерљив је био њихов допринос у победама српске војске над аустријским агресором на Церу, Дрини и Колубари 1914. године. То потврђују многи примери (чињенице), а наводи- мо само неке.

Тајна устаничка ангажованост Владимира Гаџиновића

Владимир Гаџиновић

Истакнути младобосанац Владимир Гаџиновић, члан Народне одбране, а од 1911. године члан тајног удружења Уједињење или Смрт, успешно је извршио бројне обавештајно-устаничке задатке у Босни и Херцеговини. С тим у вези, карактеристичан је његов писани извештај (писмо), упућен 22. маја 1912. године из Шапца, српском граничном официру капетану Кости Тодоровићу у Лозници⁹, у којем наводи многе важне чињенице о свом ангажовању током путовања по источној Херцеговини. Осим што је преко постојеће мреже повереника дошао до битних чињеница о појединим војним саставима и објектима аустроугарске војске, регрутовао је нове поверенике и

организовао Србе за оружана дејства против окупатора. На то указују чињенице у извештају, попут: „По одласку из Београда, у Мостару сам се нашао са другом Спиrom Солдом који нас је тамо чекао... Из Мостара сам отишао у Чапљину, где сам нашао члана Организације Васу Медана... и саопштио му наређења... наћи погодне људе који ће у потребном моменту порушити мост у Габели, телеграфске везе, суседне жандармске касарне...У Требињу сам нашао г. Јевта Дучића, трговца, кога сам увео у Организацију и закleo га. Дао сам и њему упуте... да испита за команданта и његовог за-

⁹ Богићевић Војислав, *Млада Босна – писма и прилози*, Свјетлост, Сарајево, 1954, стр. 59–61.

меника у Требињу, да нађе људе који ће их моћи уништити у потребном моменту... да пази на кретање војске и да доврши крајњу линију херцеговачког канала... У Билећи сам нашао за варош Благоја Милошевића трговца, увео га у Организацију и заклео га, саопштивши му све поруке за Билећу... На жељезници Коњиц–Требиње, имамо влаковођу Пају Пантића... Као човека који би могао вежбати експлозивним материјалом, имамо засад Вељка Зечевића, сада чиновника 'Славије' у Сарајеву. Вељко ће, можда, за месец дана доћи у Београд. Вељко има два човека за то вежбање, али нема средстава да их пошаље у Србију. Казао је да то саопштим.... У Требињу се гради велика подземна тврђава од неколико милиона круна..."(Шабац, 22 маја 1912, Владимир Гафиновић).

Шпијунски случај Јова Јагличића

Београдска „Политика“ објавила је, 18. августа 1913. године, чланак под насловом ИЗ „ВЕЛЕИЗДАЈНИЧКЕ“ ЗЕМЉЕ – ХАПШЕЊА И ОСУДЕ СРБА У БОСНИ, наводећи да су Раде Милошевић, Јово Јагличић и Раде Радуловић из Калиновика, и Миле Попадић из Фоче, стављени под суд, оптужени за шпијунажу у корист Србије и да ће им се судити у Сарајеву. Такође, у чланку је наведено да је Јосо Дамјановић осуђен на шест недеља затвора, а био је оптужен да је врбовао војнике за Србију и да је увредио цара Фрању Јосифа.

Месец дана касније (19. 9. 1913), „Политика“ је, у чланку под насловом „ВЕЛЕИЗДАЈНИЦИ“ У САРАЈЕВУ, објавила: „У понедеоник пре подне је почело а јуче је, у Сарајеву, завршено суђење тројици Срба, који су били оптужени за шпијунажу у корист Србије. 'Велеиздајници' су: Јово Јагличић, гостионичар из Чајнича, Милош Попадић, ковач из Фоче, и Раде Милошевић, кројач из Билећа. Њих тројица су оптужени да су прошле јесени, у почетку балканског рата, врбовали добровољце за Србију и Црну Гору. Државни тужилац тражио је смртну казну. Јагличић је осуђен на девет месеци, а Милошевић на пет месеци тамнице. Попадић је ослобођен казне. Суд је узео, да су прва двојица вршила шпијунажу, али да односи између Србије и Аустро-Угарске ниси били непријатељски“.

Истрагу против Јова Јагличића, оптуженог за шпијунажу у корист Србије, провео је судија Лео Пфефер, касније познатији по томе што му је поверена истрага у вези са атентатом на аустријског престолонаследника Франца Фрединанада у Сарајеву, 28. јуна 1914. године.

Судија Пферер описао је држање Јагличића¹⁰ у смислу да би све учинио да спасе себе, односно да је одавао и оно што му није било апсолутно потребно за властиту одбрану.

Током истраге Јагличић је изјавио да га је на шпијунско ангажовање наговорио неки Кларић из Фоче, замоливши га да извиди с помоћу којег њему познатог војника војно стање и прилике у пограничној војној тврђави Калиновик. Јагличић је покушао преко војника Јиндрака (чешке народности) да изврши поверени задатак. Он се договорио са Јиндраком да му донесе у гостионицу нацрт и податке тврђаве. Међутим, Јиндрак је известио о томе своје претпостављене, и Јагличић је ухапшен у часу када је примао те тобожње нацрте. Ухваћен овако на делу, он је признао да је покушао шпијунирати, али се бранио да то није учинио из материјалних побуда већ из политичког уверења.

Јагличић је у својој одбрани навео и да му је Кларић поверавао у више наврата понешто о неопходном шпијунирању аустроугарске војске. Конкретно, навео је да му је Кларић поверио да када су средином 1912. године чланови соколског друштва из Србије боравили у Сарајеву, поводом прославе друштва „Просвета”, међу њима је био један српски официр преобучен у соколаша, који је узимао од неких особа заклетву, да ће радити као повереници за Србију. Њихов задатак састојао се у слању извештаја о стању и активностима војске Аустроугарске и да би, у случају рата, морали уништити војне објекте, мостове, тунеле, железничке пруге и слично. Рекао му је да ће повереницима у ту сврху бити послате из Србије у Босну бомбе у форми комада сапуна, сличне кутији. Најзад, Кларић му је поверио да има више њих који тајно врше таква извиђања, и да за то постоји и шифровано писмо. С тим у вези, Јагличић је именовао више особа и, поступајући по његовим наводима, аустријске власти су код Попадића и Радуловића нашли таква шифрована писма. Међутим, оптужени Попадић и Радуловић су се бранили да су им та писма подметнули припадници војске приликом претреса њихових кућа.

Јагличић је изнео истину

На самом почетку агресије против Србије (12. августа 1914. године) аустроугарска војска је заузела Мали Зворник, Лозницу и Ваљево. Са првим ешеленом војске ишао је полицијски инспектор Михалић, који је имао задатак да оствари увид у објекте (радне и стамбене) осо-

¹⁰ Пфефер Лео, *Истрага у сарајевском атентату*, Нова Европа, Загреб, 1938, стр. 17–18.

ба са тог подручја које су, према аустријским обавештајним сазнањима, биле у некаквој вези са атентатом на Фердинанда у Сарајеву. Михаљић је извршио претрес просторија у касарни Лозница, укључујући и канцеларију пограничног официра капетана Косте Тодоровића. Он је приликом претреса нашао многе списе, преписку и документе, чиме су компромитоване многе особе из Босне, које су затим ухапшене и осуђене¹¹.

Из дневника Косте Тодоровића, од 29. 1. 1914. године, бечки агресор је установио да је он наредио учитељу Миливоју Јаковљевићу¹² да иде у Сарајево поверенику број 1 с писменим налогом, и да се код њега информише: „Уколико су наши повереници и чланови компромитовани Фочанском Афером (Случај Јагличић), је ли компромитована том афером наша досадашња шифра, какво је стање сада у Босни, односно повереника...”.

Мехмедбашић

Јаковљевић је извршио задатак и о томе поднео писани извештај капетану Кости Тодоровићу, који је нађен у његовим списима, а заведен је 4. 2. 1914. године у „Деловодном протоколу”. Оригинални садржај тог извештаја (писма) гласи:

„Око 9 сати дође Коста (повереник број 1) и ја одем у моју собу (у хотелу Имperiјал), и ту се поразговорисмо о свему.

Прво ми је испричао о Фочанској Афери, јер је због ње и наредник Савић одговарао. Дакле, Перо Кларић, који је отишао у Црну Гору, имао је организованог једног сељака, тј. Јагличића, с ко-

јим је радио. И послвије, кад је Перо отишао, он је наставио рад, упознао се са једним простим редовом, тј. Хиндрак, па је онда покушао да од њега сазна план утврђења у Фочи, Горажди, и Калиновику. Овај му обећа, али истовремено каже свом командиру, и онда га овај поучи и збиља да му у руке тај нацрт, и одреди једну кућу где ће се наћи.

¹¹ Исто, стр. 18–23.

¹² У документима пограничног официра капетана Косте Тодоровића, Миливоје Јаковљевић био је уписан као повереник Дивизијског Штаба још из доба Анексионе кризе. О њему је писало: „Интелигентан и добар Србин, врло поуздан посредник између капетана Косте Тодоровића и повереника”.

И онда у моменту кад му је онај подказивао, дође патрола, а ту их за-теку на дјелу. После га одмах спроведу на војни суд и ту су га питали, како он сме да ради против интереса своје државе.

Онда им рекне, да је радио с Петром Кларићем, да су слали извешта-је у Србију, и како постоји и шифра; а најзад је рекао, што ја не бих радио, кад раде многи виђени Срби и ту има и официра и подофицира. И онда им рекне за једног сељака (Милана Попадића)¹³ у близини Сребрнице, ти ћеш га знати, што му је Коста слао паре. Каже за наредника Савића.

Они онда претресу онога кућу, нађу код њега само један рецепт на ком је Ђатић послао 40 К. И онда одмах предведу пред војни суд и Савића. Али срећа је била, што је у том суђењу било и наших људи¹⁴, те одмах јаве Ђатићу, да ће он бити зван због оног претреса. Ђатић брзо нађе Савића, и с њим се договорио да ништа не признају, и нау-чи га што ће говорити, пошто су их ови информисали.

Кад је дошао Ђатић, они су га питали познаје ли тог сељака, а он се бунио и правио невјешт, па онда запита из кога је мјеста. Ови му кажу, а он рекне да јест, послѣје запитају од кад, а то му беше најго-ре; али се прибрао, па рекне пред два мјесеца. То је потрефио, јер је тако био и датум на рецепту.

Кад је цео претрес био готов, онда уз припомоћ наших пријатеља који су били на суђењу, ови се сви ослободе, а само осуде оног сеља-ка ког су ухватили на дјелу 6 мјесеци.

Али та парница је имала великих посљедица, јер нам сад наред-ник Савић није у војсци¹⁵, јер су га они одпустили и сада живи у Сарајеву без службе. Ђатић јако жали за њим, јер неће имати у бу-

¹³ Милан Попадић упутио је (18. 1. 1913) шифровано писмо Народној одбрани у Београду, а на-ђено је у „Деловодном протоколу” капетана Косте Тодоровића, дешифрирано 17. 2. 1913. године, а које гласи: „Писмо за Народну Одбрану у Београду, може га читати и Коста Тодоровић капетан у Лозници, или Перо Кларић у Увцу код Прибоја. – До данас (18. јануара 1913) има војске швапске у Босни и Херцеговини око 120 000. – Познати су вам извештаји из свих провинција, колико је би-ло и код нас у мирно доба. Данас има у сваком мјесту четири пута више... У Рогатицу је дошло мно-го важнијег ратног материјала војничког, као и један аероплан из Сарајева, који је скривен у магацин. У случају рата чврсто се држи то, да би сва фочанска војска напустила Фочу, Чајнице и Го-ражду, и бјегала у Калиновик...У Рогатици основаће се бригада од 8.000...”

¹⁴ Током истраге Јово Јагличић је изјавио да му је Петар Кларић поверио да „Народна одбрана” има своју централу у Сарајеву у којој је и Васиљ Грђић (тадашњи секретар „Просвете” у Сараје-ву). Међутим, током суђења Јови Јагличићу није се много веровало, а спис о Јагличићу није се код суда крио, па га је сваки судски службеник могао видети и обавештавати осумњичене како да се бране.

¹⁵ Михајло Савић био је тада наредник аустроугарске војске у Сарајеву. У нађеном попису пове-реника Косте Тодоровића вођен је под ознаком 139/IV и записано је: „Михајло Савић наредник, врло добар Србин. Његов рад у касарни немогуће је контролисати; али с обзиром на то што га по-знају Ђатић, Чапљић, и Чуповић, и врло добро раде с њим, очекивати је корисне последице, нарочито у случају акције. Његови су људи у касарни организовани у Зелиње... Факовићи...”

дуће тако вјерних података о војсци; и још ми је рекао, да теби кажем, да он дође у Србију, јер како сад нема материјал, средстава, боји се да не попусти у чврстоћи и карактеру, те би могао нанијети велику штету.

Што се тиче шифре, он ми рече, да је несигурна и да оном правом не смије се ништа писати, јер је позната на влади и њу је одао опет онај Перин повјереник. Коста сумња, да познају облик и нека слова, па би било врло опасно. Даље рече, да ону коцкасту шифру нема, јер је сву архиву спалио кад је оглашено опсадно стање и надао се ма чем.

2) Писмо које си му послао 12-15. дец. није примио, нити му га је тко доносио.

3) Он предлаже, да се рад мора свести на што мањи број људи и да их има доста који ће се шкартирати, или остављати на миру и не тражити од њих да ма шта раде. Он ми обећао, да кад дође мајстор Андрија (зидар Урошевић), да ће ти га послати, гдје се сви људи налазе, јер многи нису гдје су били. Ја сам тражио да ја то понесем, али ми он рече да и он не зна тачно и да је са Васиљем (Грђићем) о томе говорио...” .

Атентат у Сарајеву – поуздана потврда функционисања отпора младобосанаца

За извршење атентата на Франца Фердинанда у Сарајеву, 28. јуна 1914. године, било је ангажовано укупно седам лица (Данило Илић, Гаврило Принцип, Недељко Чабриновић, Трифко Грабеж, Мухамед Мехмедбашић, Цветко Поповић и Васо Чубриловић). Они су, осим Данила Илића (организатор), били наоружани и распоређени у улици поред Миљацке, којом је требало да прође аутомобил Франца Фердинанда са задатком да га убију. Недељко Чабриновић је извео први напад, тако што је бацио бомбу на Фердинандов аутомобил, али није успео да га убије. Тридесетак минута касније, када се колона аутомобила враћала истом улицом, Гаврило Принцип је испалио два револверска хица на Фердинада и усмртио га¹⁶.

Чабриновић и Принцип лишени су слободе одмах после изведеног напада, јер нису успели да изврше самоубиство, иако су у ту сврху имали код себе цијанкалиј. Наредних дана ухапшени су и остали чланови атентаторске групе, осим Мехмедбашића, који је успео да пре-

¹⁶ Дедијер Владимир, *Сарајево 1914, књига 2*, Просвета, Београд, 1978, стр. 7–32.

бегне у Црну Гору. За време истраге откривени су и ухапшени њихови саучесници и помагачи. У вези са атентатом у Сарајеву оптужено је укупно 25 лица, од којих је осуђено 16 лица (пет смртном казном и 11 на временске казне затвора од три до двадесет година), а ослобођено деветоро.

За време истраге, која је почела 28. јуна 1914. године и трајала до подизања оптужнице (28. септембра), установљене су многе чињенице које су указивале на то да је прва атентаторска тројка (Принцип, Чабриновић, Грабеж) допутовала из Београда у Сарајево тајним каналом повереника Народне одбране. Револвере и бомбе добила је од појединих чланова Црне руке, а гранични официри (Црнорукци) учествовали су у њиховом пребацивању преко Дрине. Неке чињенице с тим у вези потврђене су након агресије Аустроугарске против Србије, увидом у заплећену документацију надзорних граничних официра у Лозници и Ваљеву. Реч је о тајној посредној ангажованости лица незваничне Србије (у убиству Франца Фердинанда није учествовао ниједан држављанин Краљевине Србије) и непосредне ангажованости младобосанаца – аустроугарских поданика.

Гаврило Принцип

У сажетом смислу, атентаторска тројка (Принцип, Чабриновић, Грабеж) кренула је из Београда 28. маја 1914. године (на Спасовдан) и допутовала у Сарајево 4. јуна¹⁷. До Лознице (30. маја) путовали су заједно, а одатле Чабриновић, без оружја, са путном исправом на име Трифка Грабежа преко Зворника отпутовао је у Тузлу. Принцип и Грабеж су илегално, преко Исаковић Аде прешли Дрину и 3. јуна допутовали у Тузлу, где су се састали са Чабриновићем. Установљено је да су они прешли Дрину и путовали до Тузле тајним каналом повереника Народне одбране.

Приликом растанка у Лозници, капетан граничне службе Првановић дао је писмо Чабриновићу за финансијског службеника Шунића у Малом Зворнику, на чијој је коверти било написано да, уколико га не нађе, писмо преда учитељу Мили-

¹⁷ Исто, стр. 382–400.

воју Јаковљевићу. Јаковљевић је 30. маја после подне чамцем пребацио Чабриновића преко Дрине у Велики Зворник. Након што му је аустроугарски наредник прегледао пасош, Јаковљевић је предао Чабриновића општинском бележнику Ђорђу Дакићу, који му је обезбедио преноћиште и сутрадан (31. маја) пошао за Тузлу. Чабриновић се од 1. до 3. јуна налазио у гостионици Паје Марковића у Тузли и ту је дочекао Принципа и Грабежа.

На почетку агресије, када је аустроугарска војска окупирала Мали Зворник, полицијски инспектор Михалић је приликом претреса куће учитеља Јаковљевића нашао поменуто писмо, у којему је писало: „Драги Шуне, буди на руци овом нашем младићу, да пређе пасошем преко М. Звор.; може га, ако је сигурније, отпратити Јаковљевић. Важи и за г. Мил. Јаковљевића, ако Шунић није у М. Зворнику. – Поз. – Прван”¹⁸. У заплењеним документима пограничног официра капетана Косте Тодоровића у Лозници, Миливоје Јаковљевић био је уписан као повереник још из доба анексионе кризе: „Интелигентан и добар Србин, врло поуздан...”, Ђорђе Дакић, такође је био регистрован као повереник, као и Пајко Марковић, код којег је у Тузли боравио Чабриновић, а касније Принцип и Грабеж, односно „Пајко Марковић, повереник Пограничног официра као заклет члан у Доњој Тузли, слабо употребљив, а у вези с је са Ђорђем Гњатићем”¹⁹.

Пребацавање и путовање наоружаних Принципа и Грабежа од Лознице до Тузле било је компликованије. Њих је 30. маја у Лозници преузео финанс-наредник Грбић, и 31. маја пре подне пребацио на Исаковићеву аду на Дрини, где је одржавао пункт за спречавање кријумчарења робе и примао извештаје од повереника српске обавештајне службе из Босне. Ту се 1. јуна појавио сељак Мићо Мићић из Јање (Босна). Њега је Грбић послао у оближње село Обријеж да доведе сељака Јакова Миловића, курира Народне одбране и повереника српске војнообавештајне службе. Миловић и Мићић су дошли на Исаковића аду пред мрак (1. јуна) и повели Принципа и Грабежа пешице на босанско копно. Пешачили су читаве ноћи и (2. јуна) стигли у село Трнава, затим у Прибој и, недалеко од села Мезграја, срели учитеља Вељка Чубриловића, који је преузео Принципа и Грабежа од Миловића и одвео их у кућу свога кума Митра Керовића у селу Табут. Одатле, око девет сати увече (2. јуна), запрежним колима Неђа Керовића кренули су за Тузлу, где су стигли 3. јуна ујутро. Ту их је прихватио Мишко Јовановић, угле-

¹⁸ Пфефер Лео, *Истрага у сарајевском атентату*, Нова Европа, Загреб, 1938, стр. 107.

¹⁹ Исто, стр. 113.

дан и имућан грађанин Тузле, коме су предали писмо Вељка Чубриловића и оружје на чување. Тог дана увече укрцали су се на воз за Сарајево где су допутовали 4. јуна ујутро.

Током истраге Прицип, Чабриновић и Грабеж су углавном одбијали да одају идентитет особа које су им помогле да безбедно путују до Тузле. Међутим, оне су идентификоване и током истраге су признале своју умешаност у њихово пребацивање. Тако је у заплеењеним документима (деловодном протоколу) пограничног официра капетана Косте Тодоровића у Лозници, Мићо Мићић био уписан као повереник, који је „добрио налог 18. 1. 1913. године да из Тузле донесе од Јове Павловића војничка обавештења”²⁰ У деловодном протоколу је уписано: „Да би стање у Тузли проверио, пошто се на Бобара не може ослонити, јер је стар и неписмен, наређено је поверенику у Лешници учитељу Јаковљевићу, да одмах нареди члану организације М. Мићићу из Јање, да иде у Тузлу”. А затим, упис од 20. јануара 1913: „Повереник Јаковљевић јавља из Лешнице, да М. Мићић никако није ишао, – изговарао се да није смео”, а потом напомена која гласи: „Добави или позови из Јање Мићића пекара, који је долазио... са оним комитом из Јање пре неколико... и реци му, да је апсолутно потребно да он лично иде у Тузлу одмах, најдаље прекосутра. У Тузли ће наћи Јову Павловића и да му се јави знаком – Авала –”²¹. Јаков Миловић је за време истраге признао да је пре пет година кад је био у Шапцу, кад се је још бавио кријумчарењем, постао повереник Народне одбране и да је два пута однео на Исаковића аду писма која му је дао Вељко Чубриловић, али да не зна за кога су била одређена. Вељко Чубриловић је у истрази изјавио да је приликом излета спортског друштва Српског Сокола из Брчка у Бању Ковиљачу (1911), упознао Божу Милановића, председника Народне одбране у Шапцу. Касније, посетио је Шабац и пристао да буде повереник Народне одбране за село Прибој у Босни. Милановић му је обећао да ће му послати једног сељака који ће бити веза између њих. После извесног времена у његову кућу у Прибоју дошао је тај сељак (Јаков Миловић). Будући да је Чубриловић био старешина Српског соколског савеза у Прибоју, у пролеће 1912. године у посету Соколу дошао је Мишко Јовановић, који је био надзорник српских соколских друштава у тузланском срезу. Том приликом Чубриловић је упитао Мишка Јовановића да ли би хтео да се прими повереништва Народне од-

²⁰ Исто, стр. 113.

²¹ Исто, стр. 128.

бране за Тузлу. Мишко му је одговорио да ће размислити и, када се након месеца дана поново срео с Мишком, повео му је да је и он био код Боже Милановића у Шапцу и да се примио повереништва Народне одбране. Мишко Јовановић је чувао оружје (четири револвера и шест ручних бомби) до 13. јуна 1914. године када је по оружје дошао Данило Илић из Сарајева.

Вељко Чубриловић

Агресоров ратни план уважио страх од народног устанка

Аустријски политички и војни стратежи су одмах након окупације Босне и Херцеговине (1878) схватили да становништво, посебно српско, не подржава нову окупациону власт. Будући да је функционисање система окупационе власти Беча у наредном периоду карактерисао страховладајући терор, проткан многим геноцидним поступцима према Србима, тиме је у још већој мери јачао национални ослободилачки покрет. Прекретницу у том смислу, представљала је противправна анексија Босне и Херцеговине (1908), на коју су младобосанци (Срби, Муслимани и Хрвати) одговорили одлучном поруком да Аустрију треба што пре револуционарно уништити и ослободити и ујединити јужне Словене. У складу с тим, самостално и, у координацији са незваничном Србијом (Народном одбраном и Уједињење или смрт) и званичном Србијом (њеном офанзивном обавештајном компонентом), предузимали су одговарајуће делатности, којима су у великој мери узнемиравали окупатора. Узнемиреност Беча достигла је врхунац током Првог и Другог балканског рата (1912–1913) када је Србија ослободила своје саплеменике у Старој Србији и Македонији, знатно повећала своју територију и успоставила копнену везу са другом српском државом (Црном Гором). Наиме, процене бечког двора указивале су на то да је, с једне стране, порасла опасност од народног устанка у Босни и Херцеговини који би избио оног часа кад би Аустроугарска напала Србију и, са друге стране, да су смањене могућности планираног продора Беча до Солуна. Стога, сви ратни планови Беча против

Србије узимали су у обзир могућност избијања народног устанка у Босни и Херцеговини. Њихова реализација претпостављала је држање јаких војних и полицијских састава у Босни и Херцеговини, којима би одвраћала становништво од предузимања масовног оружаног отпора и његово гушење у случају избијања, а додатном концентрацијом јачих војних састава да нападне Србију са тог простора, који је био много неповољнији од агресије на Србију са севера, преко Саве и Дунава. То је био главни разлог што је од тренутка прве одлуке о агресији на Србију (1906) до њеног извршења 1914. године, константно одабран правац напада преко Дрине, преко неповољног брдовитог терена који је ограничавао оптимално наступање, маневар и дејство аустроугарске војске.

Извориште поменутих страховања бечке окупационе власти, поред осталог, било је у обавештајним сазнањима и процени њеног тоталитарног шпијунског система, који је систематски прибављао обавештења о вишеструкој акционој повезаности становништва Босне и Херцеговине са незваничном Србијом (тежишно Народном одбраном) и обавештајном компонентом Краљевине Србије. Узимањем у обзир те опоре реалности, ратни план за агресију Хабзбурга против Србије одражавао је намеру истовременог обрачуна са војском Краљевине Србије и националним покретом Срба у Босни и Херцеговини. Реч је о ратном плану који је имао степен тајности „Државна тајна”, односно био је познат само уском кругу генерала у Бечу. Стога, друге војне старешине које су морале бити упознате са таквим ратним планом (команданти корпуса одређених да дејствују по том плану) изражавале су недоумицу и неверицу о његовој исправности. Неки су се и аргументовано противили његовој остваривости, односно упозоравали да је изабрани правац напада преко Дрине неповољнији и давали предност правцу напада преко Саве на Београд и долином Мораве.

Карактеристичан пример у овом смислу представља Алфред Краус, један од команданата аустроугарске војске на српском фронту у августу 1914. године, који је, поред осталог, констатовао: „Никад нисам напуштао гледиште да офанзиву против Србије, која би се изводила преко Дрине, сматрам као најнеповољнији потхват. Сматрао сам па и сада сматрам да је ово најгори правац; он није од пресудног значаја, а нуди најтеже услове. За тај план сазнао сам у току 1908-09, а нисам се са њим слагао ни тада ни касније, а то сам јавно рекао 1910. године. Тек су ми у току рата постали јасни разлози за овакву неповољну одлуку. Као главни разлог била је потреба да се заштити Босна.

Дакле, при стварању овог плана, као битан, био је политички разлог. Међу ове политичке факторе спадао је на првом месту страх од устанка у Босни. Кад би се он једном развио, Аустро-Угарска би пред светом била представљена као сила која гуши један велики национални покрет, који би је поново компромитовао као онај тридесетак година раније. Она то више није смела ризиковати, па се у планове о рату против Србије од 1906. године уноси стратешка варијанта напада преко Дрине²².

Одлука Аустроугарске да агресију на Србију изврши преко неповољнијег стратешког правца – преко Дрине, показала се фаталном по њу. Јер, само четири дана након преласка Дрине, њена војска суочила се са одсудном офанзивном одбраном српске војске и у бици на Церу (од 16. до 19. 8. 1914) потпуно је поражена. Наравно, неповољнији правац напада није био одлучујући за победу српске војске, али је фатално за агресора било осећање ослободилачког отпора српског народа са обе стране Дрине, које је претходних деценија усмеравала обавештајна компонента Србије.

Иако након агресије Аустроугарске на Србију није дошло до устанка у Босни и Херцеговини, треба имати на уму да на дан пре објаве рата Србији (27. јула 1914), на саветовању војног врха Србије у Крагујевцу, одлучено је да „операције буду одбрамбене, па у повољном тренутку пређу у нападне“²³. Основна идеја ратног плана према Аустро-Угарској била је: држати се одбране док се политичка и стратегијска ситуација не разјасни, а тада дејствовати према ситуацији, односно рачунало се на прелаз српске војске у Срем и Босну. Одлучујућа битка се очекивала на простору Србије, али предвиђан је герилски рат српског народа и добровољачких одреда у Босни²⁴, Хрватској и Војводини који би створио основе на којима би српска дипломатија на мировном конгресу могла постављати оптималне ратне циљеве. Напросто, предвиђало се да рат неће дуго трајати. У складу с таквом проценом, када је почела агресија крајем јула 1914. године, српска Врховна команда разрадила је планове за народни устанак у Босни, тежишно везан као део операција српске војске. План је био сагласан циљевима и средствима званичне политике Србије. То потврђује од-

²² Краус Алфред, *Узроци наших пораза. Успомене и расуђивање из светског рата*, Геца Кон, Београд, 1938, стр. 140–157.

²³ Екмечић Милорад, *Ратни циљеви Србије 1914*, друго издање, Просвета, Београд, 1990, стр. 210–211.

²⁴ „Организација за покретање устанка у Босни постојала је од 1911. до марта 1914, а вођена је из Србије“ (*Исто*, стр. 118).

Пуковник Драгутин Т.
Димитријевић – Апис

лука Владе у Нишу 7. августа 1914. „да Врховна команда може купити чете добровољачке и употребити их по своме нахођењу, но, да су под командом наших официра и то најдисциплинованијих... Добровољци се нарочито могу употребити у Босни за дизање устанка”²⁵.

Према „Упуту за извођење четничке војне у рату са Аустро-Угарском”, за добровољачке јединице било је предвиђено да морају дејствовати са дивљом енергијом и крајњом неустрашивошћу. Начин њиховог ратовања требало је да буде герилски и за сваки посебан одред (Горњачки, Руднички, Јадар-

ски и Златиборски), јачине по 500 људи, било је предвиђено како ће дејствовати у офанзиви, а како у дефанзиви српске војске.

За случај офанзиве, ово Упутство је налагало да ће „ови одреди прећи у непријатељску територију и послужиће као језгро за дизање народног устанка у пределима где Срби живе”²⁶. У том смислу, у оквиру наслова Упутства „За устаничку акцију”, прецизно се регулише подизање и развој устанка: За ову акцију потребно је дочепати се појединих теренских центара за исту: планине, шуме и уопште испресецаног и покривеног земљишта. Из тих центара треба из околних села прикупити најпоузданије људе и способне борце и са њима образовати веће устаничке чете. Људство четничких команди треба да послужи као кадар за образовање тих већих устаничких чета. Из ових првих центара треба постепено преко села продирати у нове центре и на тај начин постепено ширити пламен устанка у непријатељској позадини. Наоружавање првих центара извршити од резервног оружја, које је одредима стављено на расположење а даље наоружавање извршити отимањем оружја од непријатеља и уношењем са већ устанком завладаног земљишта из даље позадине. Развиће устанка у Босни најпогодније би било извршити по овим центрима. За северну Босну: планина Мајевица–Козара. За средњу Босну: Звијезда–Црљи-

²⁵ Министарство војно – Врховној команди, Ниш, 26. јул/7. август 1914, ВИБ, Пописник бр. 3, кутија 57, бр. 1/12.

²⁶ „Упут за извођење четничке војне у рату са Аустро-Угарском”, без датума, исто, Пописник бр. 3, кутија 93, бр. 4/11.

вица–Грмеч. За јужну Босну: Трескавица–Радуша–Грмеч. У Срему: Фрушка Гора. У Банату: на простору Базјаш–Бела Црква.

У случају дефанзиве, добровољачки одреди би нападали трупе и објекте непријатеља, повлачиле се у планину и нападале непријатељеву позадину. Затим ће подизати народ на устанак, а „Од најпоузданијих људи из одреда образоваће се терористичка група, која ће вршити атентате на више команданте непријатељске војске”²⁷.

Закључак

На почетку двадесетог века Краљевина Србија одсудно бранећи своју политичку независност од шпијунске агресије десетоструко моћније Аустроугарске монархије, изгубила је поједине битке. Међутим, добила је главну битку, односно постигла је прву војну победу у Првом светском рату. Свет памти да је српска војска само неколико дана после агресије, од 16. до 19. августа 1914. године, потпуно разбила 250.000 аустроугарских војника на Церу и ослободила отаџбину од окупатора. У тренутку постизања те величанствене победе, мало се знало шта јој је претходило. Заправо, само ужем кругу људи био је познат допринос претходног вишегодишњег успешног обавештајног офанзивно-одбрамбеног ангажовања Краљевине Србије на простору Босне и Херцеговине, које је принудило бечке „јастребове” да израде ратни план за напад на Србију из правца Дрине. Многим бечким генералима није било јасно зашто је Србију требало напасти из правца Босне, правцем који није омогућавао адекватну употребу њихових војних састава. Основано су сматрали да Србију треба напасти из Срема и Баната, много повољнијег правца. Покушај реализације тог плана показао се катаклизмичним за агресора. Касније је обелодањено да је бечки ратни план предвиђао истовремени обрачун са Србијом и Србима у Босни и Херцеговини, за које је процењивао да ће се дићи на устанак у случају агресије Беча на Србију.

У раду су размотрене само неке чињенице из богатог мозаика суочељавања аустријских и српских обавештајаца на невидљивом фронту, презасићеног међусобним изненађењима. Реч је о недовољно истраженој одбрамбеној сфери Краљевине Србије из тог периода, која је вишеструко утицала на ефикасно функционисање одбрамбеног система Србије од спољног оружаног угрожавања, које је поуздано

²⁷ Исто.

потврђено на почетку Великог рата. Верујемо да ће овај рад подстаћи ентузијасте да се фокусирају на ову важну сферу одбране тадашње Србије, а резултати истраживања могу бити корисни за унапређење функционисања актуелног система одбране Републике Србије.

Литература:

1. Богићевић, Војислав, Млада Босна, писма и прилози, Свјетлост, Сарајево, 1954.
2. Богдановић, Бранко, *Обавештајно-извиђачка служба у српско-турским ратовима 1876–1878. године*, у: Зборник Историјског музеја Србије, бр. 29–30/1995–1996.
3. Богић, Богомир, Циљеви Народне одбране, „Ђура Јакшић”, Београд, 1943.
4. Цмелић, Милан, *Аустријска обавештајна служба према Србији за време Првог устанка*, Државни секретаријат за послове Народне одбране, Београд, 1959.
5. Ђоровић, Владимир, *Историја Срба*, Зограф, Ниш, 1999.
6. Ђоровић, Владимир, *Односи између Србије и Аустро-Угарске у 20. веку*, Државна штампарија Краљевине Југославије, Београд, 1936.
7. Дедијер, Владимир, *Сарајево 1914*, Књига I и II, Просвета, Београд, 1978.
8. Екмечић, Милорад, *Ратни циљеви Србије 1914–1918*, Политика БМГ, Београд, 1992.
9. Казиминовић, Васа, *Црна Рука*, Прометеј, Нови Сад, 2013.
10. Ковач, Светко и Поповић Григоров, Ирена, *Војна служба безбедности у Србији*, Медија центар „Одбрана”, Београд, 2013.
11. Краус, Алфред, *Узроци наших пораза. Успомене и расуђивање из светског рата*, Геца Кон, Београд, 1938.
12. Мијалковски, Милан и Томић, Душко, *Гаврило Принцип енигма српско-аустријских шпијунских битака*, Пи-прес, Пирот, 2014.
13. Милошевић, Милан и Богдановић, Бранко, *Безбедност обновљене Србије*, „Службени гласник”, Београд, 2004.
14. Пфефер, Лео, *Истрага у сарајевском атентату*, „Нова Европа”, Загреб, 1938.
15. *Војна енциклопедија*, друго издање, том I, Редакција Војне енциклопедије, Београд, 1970.
16. *Војнообавештајна служба у Србији*, Медија центар „Одбрана”, Београд, 2012.